

XITOIY MANBALARIDA QANG‘ DAVLATI

Alimova Gulshanoy Teshaboyevna

*Namangan viloyati Yangiqo‘rg‘on tuman 2-son kasb- hunar maktabi
tarix fani o‘qituvchisi*

Annotatsiya: *O‘rta Osiyo xalqlarining kelib chiqishi va ularning tarixi haqida turli qarashlar, konsepsiyalar, hatto g‘ayrilmiiy talqinlar mavjud. Ularning kelib chiqishi haqida mavjud ilmiy asarlar hamda chet el manbashunosligida bayon qilingan ob‘ektiv ma‘lumotlarga tayanib, haqiqatni yuzaga chiqarish hozirgi kunning dolzarb vazifasidir. Ushbu maqolada O‘rta Osiyoning qadimgi xalqlarini Xitoy manbalarida berilgan malumotlar asosida o‘rganilishi keltirib o‘tilgan.*

Kalit so‘zlar: *Qang‘, Kanguy, Toshkent, Sug‘d, elchi, O‘rta Osiyo, Xitoy, manba, Xorazm, Farg‘ona, xalq, Avesto.*

Jahon xalqlari tarixidan ma‘lumki, O‘rta Osiyo qadim zamonlardan Sharqning G‘arbiga tomon darvozasi iqtisodiy va madaniy aloqalar uzatuvchi bo‘g‘in ro‘lini o‘ynab kelgan. Sharq xalqlari G‘arb sari turli maqsadni ko‘zlab intilishlarida hech qachon O‘rta Osiyo hududlarini cheklab o‘tmaganlar. Qadimda va o‘rta asrlarda Yevroosiyo dashtlari aholisi, ayniqsa Oltoy, Janubiy Sibir, Shimoliy Xitoy hududlari nafaqat iqtisodiy, balki etnomadaniy jihatdan ham O‘rta Osiyo bilan o‘zaro uzviy aloqada bo‘lgan. Bu haqda arxeologik manbalar ko‘p material beradi. Arxeolog A.V.Vinogradov bu aloqa natijalarini neolit va eneolit davri Urolorti, shimoliy va sharqiy Qozog‘iston yodgorliklari bilan qadimgi Xorazmning Kaltaminor madaniyati materiallari misolida yaxshi kuzatadi. Bronza davriga kelganda, ayniqsa yilqichilik rivojlanib, ot va tuyadan tez yuruvchi transport hayvoni sifatida foydalanish kashf etilgach, janubiy Sibir va O‘rta Osiyo qabilalari o‘rtasidagi aloqalar jonlanib ketdi.

Mil.avv. II ming yillikning o‘rtalariga kelganda Markaziy Osiyoning cho‘l va dasht mintaqalarida, ayniqsa uning Janubiy Sibir, Tog‘li Oltoy, janubi-sharqiy Urolorti tumanlarida, Qozog‘iston dashtlarida chorvador qabilalar hayotida tub ijtimoiy-iqtisodiy va etnomadaniy o‘zgarishlar yuz berdi. Dasht aholisi orasida mulkiy tabaqalanish jadal kechdi, aholining asosiy boyligi hisoblangan chorva mulkchiligi o‘sha davrning harbiy aslzodalari, qabila va urug‘ oqsoqollari qo‘lida to‘plana boshlandi, jamiyatda zodagonlar tabaqasi, ozod va erkin mulk egalari paydo bo‘ldi.

Yem-xashak zaxiralari yetarli boʻlgan mintaqalarda chorva mollarini tez koʻpayishi bu tabiiy hol. Buni yaxshi tushungan mulk egalarining eʼtibori oʻsha davr taqozosiga koʻra, otliq harbiy qoʻriqchilar — jangovar suvoriylar otryadini tashkil etishga qaratildi. Endilikda chorvador aslzodalarning iqtisodiy yuksalishidagi asosiy omil chorva mollarini muntazam yem-xashak bilan taʼminlab borish boʻlib qoldi. Dasht aholisining hali davlat tuzilmalari shakllanmagan. qabilaviy tartib-qoidalari hukm surgan jamiyatida yangi yaylovlarni oʻzlashtirish uchun oʻzaro kurashlar muqarrar edi. Oʻsha davr talabiga koʻra, chorvadorlar jamoalarida jangovar suvoriylar, yaʼni erkin ozod harbiylar tabaqasi paydo boʻldi. Ular qadimgi Eron va Turon xalqlarining muqaddas kitobi “Avesto”da turlar deb atalgan mulkdor chorvadorlar, yaʼni oriylar edi. Oriylar bronza va ilk temir davri ijtimoiy tabaqasi, shakllanib borayotgan dastlabki sinfiy jamiyatning mulkdorlar sinfiga mansub boʻlgan.

Arxeologik tadqiqotlar natijalariga koʻra, mil. avv. II ming yillikning oʻrtalaridan boshlab, Oʻrta Osiyoning shimoli-sharqidan Sidaryoning quyi havzalariga Markaziy Osiyoning dasht aholisi jadal kirib kela boshlaydi. Dastlab ular Amudaryoning quyi havzalariga joylashadilar (Tozabogʻyob madaniyati).

Ularning bir qismi Sirdaryoning oʻrta havzasi, yaʼni Janubiy Qozogʻiston va Toshkent vohasiga kirib kelib, Yettisuv orqali qadimgi Fargʻonaga (Qayroqqum madaniyati), undan Qayroqqum orqali Ustrushona va Soʻgʻdiyona hududlariga yetib boradilar. Hozirgi kunda ularning moddiy madaniyat izlari butun Oʻrta Osiyo hududlari boʻylab keng tarqalgan. Ularning izlari hatto Oʻrta Osiyoning qadimgi dehqonchilik mintaqalarida aynan Murgʻob vohasi yodgorliklarida ham uchraydi. Bronza davridan boshlangan bu migratsiya jatumanlari moddiy madaniyat va qadimgi yozma manbalar tahliliga koʻra, muntazam ravishda to soʻnggi oʻrta asrlargacha davom etgan.

Qangʻ davlati. Xitoy manbalarida Qangʻ davlati Kanguy yoki Kantsuy deb atalgan. Xitoy tarixchisi Sima Syan oʻz xotiralarida kanguylarning joylashishi, harbiy kuchi, urf-odati, ularga qoʻshni xalqlar haqida qisqacha maʼlumot beradi.

Kanguylar haqida batafsil maʼlumot Ban Gu asarida va boshqa Xitoy mualliflarining asarlarida berilgan. Kanguylarning xoʻjaligi, madaniyati va turmush Tarzi haqida arxeolog olimlarning qovunchi madaniyatiga oid yodgorliklarda olib borgan ilmiy tadqiqot ishlari taxsinga sazovar. Qanguy davlati va uning tashkil topgan hududi masalasida yaqingacha S.P.Tolstov fikriga suyangan holda, Oʻzbekistan tarixida notoʻgʻri tasavvurlar hukmron boʻlib keldi. Ammo keyingi yillarda Toshkent vohasi va Janubiy Qozogʻistonda olib borilgan keng koʻlamli arxeologik qazishmalar Kanguy davlatining

joylashgan hududi haqida tarixiy haqiqatni yuzaga chiqardi. Turon podsholarining bosh shahri Qangʻdiz — hozirgi Toshkent viloyatining Oqqoʻrgʻon tumanida joylashgan. Qangʻashahar xarobasi ekanligi aniqlandi.

Xitoy manbalariga koʻra, qangʻarlarda davlat boʻlganligi haqida maʼlumotlar bor. Iskandar harbiy yurishlaridan keyin Oʻrta Osiyoning qadimgi erksevar koʻchmanchi qabilalar janubda Yunon-Baqtriya davlati tashkil topgach, darxol shimolda koʻchmanchi qabilalar va oʻtroq aholi mahalliy hokimliklari ittifoqi asosida oʻz davlatini tuzadilar. Bu davlat yarim oʻtroq, yarim koʻchmanchi qabilalar konfederatsiyasi sifatida tashkil topgan Qangʻ davlati edi. Muntazam harbiy kuchga ega boʻlgan bu davlatning siyosati Oʻrta Osiyo janubida tarkib topgan yunonlar hukmronligiga qarshi qaratilgan edi. Shunisi alohida tahsinga sazovorki, bu davlat aholisi ikki tilda (sugʻdiy va turkiy) soʻzlashuvchi qabila va elatlardan tashkil topgan boʻlib, bu zaminda yashovchi qadimgi eroniy tillarda soʻzlashuvchi tubjoy xalqlarning Janubiy Sibir, Oltoy, Janubi-sharqiy Urolorti, Sharqiy Turkiston va Yettisuv viloyatlarida yashovchi turkiy qabilalar bilan aloqalari, yaqinlashish jatumanlari jadallashadi. Natijada, mil.avv. III asrdan boshlab Sirdaryoning oʻrta oqimi tumanlarida turkiy tilda soʻzlashuvchi yangi etnos vujudga kela boshlaydi. Milodiy eraning boshlariga kelganda bu yangi etnos son jihatidan koʻpayib, Oʻrta Osiyoning ikki azim daryolari oraligʻida va ularning tevarakatrof tumanlarida oʻz ustunligini taʼminlaydi va ular alohida qangʻar elati boʻlib shakllanadi. Ana shu elat birligi asosida tarkib topgan siyosiy uyushma, yaʼni oʻzbek davlatchilik tizimining boshlangʻich kurtagi mana shu Qangʻ davlati edi.

Qadimgi manbalarda Qangʻ davlatining qanday idora qilinganligi, davlat tuzilishi qanday boʻlganligi toʻgʻrisida maʼlumotlar yetib kelmagan. Ammo toʻngʻich Xan sulolasi tarixida (mil.avv. II-I asrlar) Kanguy podshosi oʻz oqsoqollari bilan maslahatlashib ish tutishi haqida eslab oʻtiladi. Qangʻ davlatida oqsoqollar kengashi katta rol oʻynagan. Bu kengashda qabila boshliqlari, harbiy sarkardalar faol qatnashib, davlat ahamiyatiga molik muhim masalalar hal etilgan. Podsho hokimiyati maslahat majlisi bilan hamkorlikda ish yuritgan. Bunday boshqaruv uslubi tarixda harbiy demokratiya prinsiplari asosida tashkil topgan davlat tizimi deb nom olgan.

Qangʻ davlatiga qarashli yerlar bir necha viloyatlardan tashkil topgan edi.

Ular chorvador qabilalarga tegishli mintaqalar boʻlsa, ularni boshqarish jabgʻu (yabgʻu)larga topshirilgan. Qangʻ xoqonlari mamlakatni ana shu jabgʻularga tayanib boshqarar ekan, ular, odatda, xoqonlarga yaqin kishilardan, ularning qavm qarindoshlaridan, yirik urugʻ va qabila

boshliqlaridan tayinlangan. Qang‘ davlati tarkibida bo‘lgan aholisi o‘troq viloyatlarini boshqarish esa mahalliy hokimliklar tasarrufida qoldirilib, ular xoqon tomonidan tayinlangan tudunlar nazoratida markaziy hokimiyatga muntazam ravishda soliq (boj) to‘lab turgan. Ana shunday tobe viloyatlarga Xorazm, Sug‘d viloyatlari, Urol tog‘ oldi tumanlari (alanlar, yan qabilalari) kirgan.

Qadimgi Xitoy manbalarida Qang‘ davlatining chegaralari aniq ko‘rsatilmagan. Ammo mil.avv. II asrda Qang‘ davlati Dovonning shimoli-g‘arbida bo‘lganligi eslatib o‘tiladi, ya‘ni “Kanguy Dovon bilan chegaradosh” deyilgan. Milodiy I-III asrlarga oid kichik Xan sulolasi tarixida esa Sharqiy Turkiston viloyati shimolda “kanguylar bilan chegaradosh” deyilgan. Xitoy elchisi Chjan Syan bergan ma‘lumotlarda harbiy meridian yo‘li haqida gap ketganda, bu yo‘l avval Dovondan, so‘ngra Kanguydan o‘tib, Yansay (alanlar) yeriga o‘tib boradi, deyilgan. Xitoy manbalariga ko‘ra, Qang‘ davlatining asosiy yerlari Toshkent vohasi, Janubiy Qozog‘iston, Talas vodiysi, Chu daryosining quyi oqimlari, undan to Sarisuv daryosigacha bo‘lgan hududlarni o‘z ichiga olgan. Sima Syanning “Tarixiy yilnomalar” asarida yozilishicha, Qang‘ davlatining poytaxti ikkita bo‘lgan. Manbada xabar berilishicha, Kanguyning poytaxti Bityanda bo‘lgan deyiladi. S.P.Tolstov ularni dastlab qadimgi Xorazmdan qidirdi. Ammo yozma manbalarni arxeologik yodgorliklar bilan qiyosiy o‘rganish natijasida olimlar Bityan (Qang‘diz) Xorazmda emas, balki Toshkent vohasida joylashganligini isbotladilar. Darhaqiqat, Qang‘ davlatining qishki poytaxti sifatida Bityan aynan Toshkent viloyatining Oqqo‘rg‘on tumanida joylashgan Qanqatepa shahar xarobasi ekanligi aniqlandi.

Qanqa, ya‘ni qadimgi Qang‘diz (Bityan) qadimgi ipak yo‘li yo‘nalishida joylashgan, mil.avv. III asrda qad kotargan yirik shahar bo‘lib, uning saqanib qolgan maydoni 150 gektar. Uning atrofi mudofaa devorlari bilan o‘rab olingan. Shahar maydonida Qang‘ xoqonining o‘rdasi, shahar ibodatxonasi, savdo-sotiq va hunarmandchilik mavzolari, yo‘llar, hovuzlar, bozor maydonlari, turor-joy massivlari ochib o‘rganilgan. V asr o‘rtalariga kelib qang‘ davlati parchalanib ketadi, Qanqa esa endi Choch maliklarining poytaxti bo‘lib qoladi. Qanqadan V asrga oid Choch maliklarining rasmi tushirilgan tangalar, loyga Choch maliklarining surati bosilgan bullalar (haykal nusxasi) topilgan.

Xitoy manbalarida Qang‘ davlati xoqonlarining poytaxti Bityandan boshqa yozgi qarorgohi ham bo‘lgan deyiladi. Qang‘ davlatining yozgi qarorgohi manbalarda eslatib o‘tilgan Tarband (hozirgi O‘tror shahri xarobasi) shahri edi. Tarband toponimi VIII asrga oid turkiy tosh yozuvida “Kang‘u Tarband” deb

eslatiladi. Tarband (O‘tror) Qang‘ davlati parchalanib ketgach (V asr o‘rtalari), Choch davlatining tarkibida qoladi.

Shunday qilib, Qang‘ davlatining ikkita markazi bo‘lgan. Ulardan biri Qanqa (Qang‘diz) bo‘lib, u Toshkent vohasida, Sirdaryoga yaqin yerda joylashgan. Bu shahar, arxeologik tadqiqot natijalariga ko‘ra, mil. avv. III asrda bunyod etilgan bo‘lib, u Qang‘ podsholarining doimiy qarorgohi bo‘lgan. Aris daryosining quyi oqimida joylashgan O‘tror (Tarband) esa Qang‘ davlati xoqonlarining yozgi qarorgohi bo‘lgan.

Qadimgi Xitoy manbalarida qangarlarga qarashli 5 ta viloyat tilga olinadi. Ular Susie, Fumu, Yuni, Gi, Yuegan bo‘lib, bu nomlar Xitoy tarixchilari tomonidan berilgan mahalliy nomlarning xitoycha tarjimalaridir. Tarixiy joylar va shaharlar nomlarini xitoylashtirish (shunday holat yunon tarixchilarida ham uchraydi) xansularga xos ulug‘ Xitoy shovinizmining asosiy maqsadi edi. Afsuski, mahalliy nomlar bizgacha yetib kelmagan. Ular haqidagi ma‘lumotlar xitoycha nom bilan qadimgi xitoy manbalarida uchraydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jumayev M. Buyuk ipak yo‘li aloqalari. T., 1993.
2. K.Usmonov, M.Sodikov, S.Buxonova. “O‘zbekiston tarixi” darslik – T., 2006.
3. A.Ibroximov, N. Sultonov, N.Turaev. “Vatan tuyg‘usi”. – T., 1996.
4. Xorazm tarixi. I, II jild. Urganch. Xorazm. 1997.
5. K. Shoniyozov. “O‘zbek xalqining shakllanish jarayoni”. – T., 2001.
6. Makboboyev B. Shamsutdinov R. Mamajonov A. Buyuk ipak yo‘lidagi Farg‘ona shaharlari. Andijon. 1994
7. Buyuk ipak yo‘lidagi Markaziy Osiyo shaharlari. /Ma‘ruzalar bayoni./ Samarqand. 1994.
8. N. Jo‘rayev. Tarix falsafasining nazariy asoslari. T: Ma‘naviyat. 2008
9. Gaffarov YA, Gafforova M. O‘zbekiston xalqlari tarixini o‘qitish usullari. T., 1996.
10. D.Tillayev. O'rta Osiyoning qadimgi xalqlari haqida Xitoy manbalari. Farg‘ona 2024.

